

Een pont over de rivier en een wachttoren die staat aan de Brandenburgse kant van de voormalige grens. Foto: Sjef ten Berge.

De uiterwaarden van de Midden-Elbe: een gebied om te koesteren

Sjef ten Berge

Inleiding

De eerste meiweek van 2006 verbleef een groepje van vijftien natuurliefhebbers (KNNV-leden) in de meest oostelijke punt van Nedersaksen. Wij wandelden daar, een kleine 90 km zuidoostelijk van Hamburg, aan weerskanten van de Elbe. Ter plaatse vormt deze rivier over 35 km de grens tussen Nedersaksen en Brandenburg, ooit de grens tussen de Bondsrepubliek Duitsland en de Duitse Democratische Republiek (DDR). Wat we daar beleefden aan vogel-, amfibieën- en plantenrijkdom op minder dan 350 km van onze oostgrens, was de aanleiding voor deze publicatie.

De Koude Oorlog liet onbedoeld in het middenstroomgebied van de Elbe, waar deze de grens vormt tussen de twee Bondsstaten Nedersaksen en Brandenburg een natuurgebied ontstaan. Tijdens de Duitse tweedeling was de Elbe meer dan een staatsgrens. Het was een barrière tussen twee niet bevriende systemen. Maatschappelijke activiteiten waren op beide oevers tot een minimum beperkt; zo ook bijna alle economische activiteiten die het landschap zouden kunnen veranderen. Toen in 1989 de Berlijnse Muur viel bleek hoe profijtelijk de voorbije periode op beide Elbe-oevers voor de natuur was geweest.

Er staan hardhout- (op de hogere gronden in de uiterwaard) en zachthoutoobossen (lager en dus vaker in het water) met daartussen parkachtige uiterwaarden waarin de Zwarte Populier niet ontbreekt.

Allerlei gradiënten van nat naar droog en hoog naar laag maken het voor kikkers, padden en salamanders, eenden, zang- en roofvogels tot een paradijs. Wij gingen voor de vogels, maar maakten door de

Een Boomkikker die wij op de hand van de gids goed konden bekijken voordat deze liefdevol weer werd teruggezet.
Foto: Gerard Jansen.

algemene natuurkennis van de gidsen ook kennis met Boomkikkers, Heikikkers en een keur aan plantesoorten. Voor broedende Kraanvogels hoef je ook niet naar Zweden te gaan, want dichterbij aan de grens van Nedersaksen en Brandenburg is de omgeving van Pevestorf in april en mei een goed alternatief. Wij verbleven in hotel Lindenhof in genoemd dorp. Dit hotel geeft vanaf het achterterras uitzicht op vochtige uiterwaarden, waar een Kraanvogel zat te broeden op haar grondnest. Zes dagen was dit ons basiskamp, zodat we 's morgens, 's middags en 's avonds eropuit konden trekken met als resultaat een kleine 120 waargenomen vogelsoorten.

De eerste dagen

Op zondag, de eerste dag van die mei-week, nam ons gezelschap zijn intrek in het hotel. De dag was toen al zo goed als voorbij, maar na het avondeten wandelden we in verspreide groepjes het laantje naar de uiterwaarden in. Daar zat onze eerste Kraanvogel te broeden en ook ontmoetten we er de eerste Ooievaars, Braamsluiers, Geelgorzen, Nachtegalen en Spotvogels. Wakker worden met de Nachtegaal en nog een beetje uitslapen bij het ontbijt op een zonnig terras is normaliter een niet alledaags begin van de maandag. Wij deden het ermee, alvorens richting uiterwaarden van Pevestorf te gaan. Eerst langs de weg naar Lenzen met koorbegeleiding (Boomklever, Fluiter, Wielewaal, Fitis, Tjiftjaf, Tuinfluiter, Zwartkop,

Nachtegaal, Geelgors, Putter en Koekoek). Een passerende Wespendif was zwijgzzaam, maar ontsnapte niet aan vijftien paar attente ogen evenals Torenvalk en Krakeend. Hoogtepunt van deze ochtend was een kraanvogelpaar dat nu eens trompetterend dan weer zwijgend tussen de moerasplanten foerageerde. Intussen werden in het voorbijgaan wat Heikikkers en Boomkikkers op de hand getoond, voor zij weer liefdevol werden teruggezet tussen Muskuskruid, Goudveil en Slangelook. Bij de koffiepauze bespieden een Zwarte en een Rode Wouw en ook nog een wittige Buizerd ons.

Voor de middag was ons doel een essenbos (een hardhoutoibos), het Elbholz, dat veel minder vaak dan de wilgen- en populierenbossen op overstromde grond staat. Nu echter, één maand na het hoogwater van een recente Elbe-overstroming, stond ook het hardhoutoibos met zijn wortels ruim twintig centimeter onder water. Toch vonden op de dijkhellingen en de hogere uiterwaarddelen de Gele Kwikstaarten al grasland genoeg om te broeden en zich te voeden. De Rietgorzen en Braamsluiers zochten het wat hoger op. Vanwege de muggen was het verhoogde dampad door het Elbholz minder geschikt om rustig Holenduif, Zwarte Specht en Appelvink te bekijken. Op de terugweg kwamen we langs een stukje terrein dat de ideale broedhabitat voor de Grauwe Klauwier zou moeten zijn. Niet lang daarna werd ons dralen ook nog beloond met een Rode Wouw, die een

jonge Zeearend testte op zijn wendbaarheid.

's Avonds maakten we op de top van de 69 m hoge Hôhbeck (een zandafzetting) een korte wandeling. Akkers en bos op zandige hellingen. Terwijl de Merels er hun avondalarm ten gehore brachten, zagen we hoog in een zendmast een Slechtvalk neerstrijken. Bij het afdalen in de schemering werden we begeleid door een massaal koor van Boomkickers en padden.

Vogels in het stroomdal

De dag daarop was de overkant van de Elbe aan de beurt, recht tegenover Pevestorf. Dit gebied bij Lenzen heeft de status van beschermd rivieroeverreservaat. De Elbe die hier op dat moment driehonderd meter breed was (restant van de hoge waterstand), moest worden overgestoken met de pont. Noordelijk van Lenzen ligt verhoogd in het landschap het moerasgebied Rambower Moor dat via een stroompje afwatert op de Elbe. Een stuwdam vlak bij Lenzen heeft een deel van het stroomdal tot meer gemaakt, de Rudower See. Tijdens een wandeling om

het moeras waren Wielewaal, Fluitier, Grauwe Vliegenvanger, Spotvogel, Bruine Kiekendief, Zwarte en Rode Wouw allemaal van de partij en zij maakten het voor ons niet eenvoudig om ook de botanische bijzonderheden op te merken. De Grijskopspecht liet zich niet zien, maar zijn roep was niet te missen. Langs de hoge moerasranden stonden grove dennen met inkepingen voor de harswinning. Uit die hars werd vroeger terpentijn gemaakt, een soort vlekkenoplosmiddel met indringende harsgeur. Dit werd in de tijd van de DDR vooral als werkverschaffingsproject gedaan. De economische betekenis was gering.

Een uitkijktoren bood uitzicht op het binnenste van het moeras, waar ruim vijftig Kraanvogels aanwezig waren. Tijdens de rest van de tocht over hogere gronden met akkers signaleerden wij welgeteld één Grauwe Gors. Bij het dorpje Ruchow huisden, in boerderijen zoals wij ze niet meer kennen, hordes Boerenzwaluwen en wat minder Huiszwaluwen. Opvallend was de gastvrijheid van de erfeigenaren. We mochten overal om en in de stallen nesten van Boerenzwaluwen

Het Elbholz is een bos in de uiterwaarden bij Pevestorf.

Foto: Gerard Jansen.

Enkele bochten in de Elbe bij Lenz, Pevestorf en Hühbeck.
Bron: Google Earth.

zoeken. Dat het voor de zwaluwen hier niet alleen maar leve de lol is werd duidelijk toen een Boomvalk door het kijkerbeeld snelde. Tijdens het afdalen naar het moeras liet de Sprinkhaanzanger zich horen. Even later hoorden wij ook de Roerdomp. Bij een bezoek aan de burcht van Lenzen bleek ten slotte ook dat een ooievaarspaar de ruïne van het kleine fabriekje aan de voet van de burcht bewoonde.

's Avonds werden langs de westoever van de rivier nog wat beverburchten bekeken. In de omgeving van het stadje Gartow is veel water met een diepte van één tot twee meter. Het is hier prima toeven voor deze rappe knagers. Veel geschilde takken op het verhoogde dampad door het moeras lieten bijsporen van de snijtanden zien. Sommige van die beetsporen waren wel twee centimeter lang. Er schuilen blijkbaar oerkrachten in een beverkaak. In de vallende schemering zwom op enige afstand een Bever als een klein robuust amfibievoertuig door het water. De stompe snuit en de omtrek van het gedrongen lijf waren te herkennen toen het beest zo'n zestig meter verderop tegen een dammetje klauterde. Het was slechts een schijnbeweging of had het dier toch iets gehoord? In elk geval gleed het terug in het water en zwom van ons weg. Een tankje van zo'n dertig kilo.

Veel watervogels

In het midden van de week begon de

volgorde van de vroege ochtendzang van de vogels voor ons enigszins herkenbaar te worden. Nog in het donker werd de knisperende zang van de Zwarte Roodstaart al afgelost door de Nachtegaal. Even later volgde de Braamsluiper. Daarna kakelden alle vogelsoorten door elkaar zonder op hun beurt te wachten en dat tegen een achtergrond van de geluiden van de Boomkickers en Vuurbuikpadden. Opnieuw gingen we naar de westoever van de Elbe. Om precies te zijn naar een verlandende rivierloop zuidwestelijk van Pevestorf met watervogels. Heel veel watervogels. Tussen twee rivierarmen is een eiland ontstaan door een doorbraak. Er zijn slikkige oevers en zanderige modderpaden. Oeverloper, Kleine Plevier, veel eendesoorten (waaronder Zomertalingen), Dodaarzen, Georde Futen en Futen. Deze soorten waren er allemaal en hoog in de lucht ook een juveniele Zeearend. Dankzij de modder waren de sporen van een Das niet te missen en in de ondiepe plassen dansten Watervlooien met zoveel enthousiasme, dat er rond de plas een rode rand zichtbaar was van de verongelukte exemplaren. Als je op je hurken de plas verder bekeek bleken er ook bloedzuigers rond te kronkelen in het gezelschap van kikker- en paddenvisjes. Hopelijk maakten ze hun metamorfose door voor de plas, die tamelijk in de luwte lag, uitgedroogd zou zijn. De voedselrijkdom voor moerasvogels lag in feite aan onze voeten in deze modderige

groene oase. Verderop was ook voedsel in dieper water aanwezig, getuige de Zwarte Sterns met hun plonsduiken. De blik nog verder weg op de vrije ruimte richtend op zoek naar een Zeearend kregen we – na enig turen – zelfs twee exemplaren in beeld. De witte staartpartij wees op volwassen exemplaren. Even later schroefden bij een bos circa één kilometer verderop ook twee Zwarte Ooievaars omhoog. Een tweede door de rivierloop getekende uiterwaard was het land rond het riviertje de Aland, dat uitmondt in de Elbe. Vierenveertig jaar is dit riviertje onderdeel van de oost-west grens geweest. Er is een gedenksteen voor het dorp Strechow dat indertijd moest verdwijnen om plaats te maken voor de grensversperringszone. Vanaf de uitkijktoren bij dit grensmonument is de moerassige waard te overzien. Zomertaling, Slobeend, Dodaars, Fuut, Geoorde Fuut, Bruine Kiekendief en één Scholekster gaven er acte de présence. Van de zangvogels waren hier de Rietzanger, Kleine Karekiet, Grote Karekiet, Paapje, Grasmus, Roodborst en in de grassiger delen ook de Gele Kwikstaart aanwezig. Een lemige uiterwaard met steile wanden was door de gidsen op het avondprogramma gezet. De Oeverzwaluwen waren

aanwezig, maar zelfs intensief speurwerk bracht geen nestholten in beeld. Even was de aarzelende zang van een Ortolaan te horen. Vroeg voor begin mei.

Drielandschappenpunt

De volgende dag worden wij bij het ontbijt op het achterterras vanuit de Fijnsparren toegezongen door een net gearriveerde Europese Kanarie. Ons reisdoel voor deze dag was opnieuw gelegen aan de overkant van de Elbe, maar eerst werd vanochtend een bijzonder bos bezocht bij Pretzette. Dankzij een vooruitziend beleid kan een deel van het bos al honderd jaar zonder menselijk ingrijpen zijn gang gaan. We troffen hier soorten aan die nog niet of slechts één keer op onze lijst prijkten: Vuurgoudhaan, Goudhaan, Zwarte Mees en Gekraagde Roodstaart. Aan de rand van het bos bij een overgangszone naar cultuurland liet een Veldleeuwrik zich horen en in de verte kwamen wat rondrentelende Kraanvogels in beeld. Op weg terug naar de uiterwaarden kwamen we nog twee Bonte Kraaien tegen. Vanaf een nieuwe brug in deze uiterwaarden in de omgeving van Kaltenhof was er een goed uitzicht op de oude spoorbrug een paar kilometer stroom-

Rivierdulnen bij Dönitz.

Foto: Sjef ten Berge.

Een hoge zandafzetting bij Hühbeck, ten westen van Pevestorf.
Foto: Sjef ten Berge.

opwaarts. Na vernielingen in de Tweede Wereldoorlog is die brug nooit hersteld en nog steeds – meer dan zestig jaar later – sluit de spoorlijn nergens meer op aan. Het restant van de brug is een historisch monument. Intussen meenden we al aardig gewend te zijn aan alles wat zich hier aan het oog van de vogelaar kan vertonen, maar toen we zo'n driehonderd meter verderop drie juveniele Zeearenden rond iets prooiachtigs zagen scharrelen, bleek die gewenning toch maar betrekkelijk. De middag was voor een rivierduincomplex bij Dömitz aan de overkant van de rivier. Hier grenzen duin, droog bos en moerassige uiterwaard in een soort drielandenschappenpunt aan elkaar. Vanaf een duintop met een hoogte van zo'n veertig meter was er een prima uitzicht op het moeras. De telescoop, die al eerder goed was voor de Zeearenden, gaf nu ook de mogelijkheid de sociale interacties van een honderdtal adolescenten Kraanvogels te bewonderen. Bij een rondwandeling in het bos hoorden we voor de tweede keer deze dag een Gekraagde Roodstaart en aan de voet van het duin aan de moeraskant zat een paartje Grauwe Klauwier op de afrastering. Terwijl één helft van de groep de telescopen gericht hield op dat paartje, observeerde het andere deel van de groep een Tapuit (manneling). Dat kreeg even later gezelschap van een vrouwtje en

samen inspecteerden zij het zandoppervlak van de duinhelling. Aldus druk in de weer met spieden werden wij ook nog blij verrast door de herhaalde roep van een Kwartelkoning vanuit het moeras. Het leek op een demonstratie van vogelsoorten, die de drie verschillende landschappen op deze manier onder de aandacht wilden brengen. Op de terugweg ontwaarden wij van onzichtbaar hoog nog een mannetje Bruine Kiekendief, dat tollend en zwenkend steil naar beneden baltste en intussen luide roepen liet horen.

Effect aspergeteelt

Ook de laatste ochtend was vol zang, vogels en amfibieën. Heel vroeg in de ochtend werd door enkelen nog een poging gedaan een Ortolaan te betrappen in dit voorheen kleinschalige landschap met zand en bomenrijen. De broedhabitat van de Ortolaan is in dit voormalige grensgebied tegenwoordig echter danig aangetast door de grootschalige aspergeteelt. Op weg naar huis was er nog één excursie met de hele groep; we maakten een rondwandeling op de Nemitzer hei. Deze hei is ontstaan na een grote bosbrand in het Gartower Wald. De beheerders kwamen overeen om de brandvlakte open te houden en dat heeft een aantrekkelijk heidelandschap opgeleverd. Er lopen wel enkele fietspaden over de hei en er zijn

Ondergelopen eilandje tussen takken van de Elbe bij Laasche.
Foto:
Gerdien de Jong.

nog wat andere ingrepen geweest. Zo zijn er schapen om de hei open te houden. Dat kennen we in Nederland ook, maar het actief planten van Jeneverbessen om zo de karakteristieke struwelen in het landschap te kunnen koesteren is van een pragmatisme dat we in Nederland niet kennen. Ook deze laatste dag ging niet voorbij zonder de Kraanvogel, want wij hadden reeds vroeg in de ochtend op zoek naar de Ortolaan in dat gebied twee ‘kranen’

aangetroffen. De Kraanvogel bleek wel de kensoort van deze buitengewoon boeiende reis te zijn geweest.

■ J.H.I.J.M. ten Berge, Perengaard 2 3941 LX Doorn.

Een eerdere versie van dit artikel is in 2007 verschenen in het contactblad van de Vogelwacht Utrecht ‘de Kruisbek’ 50 (3).

De uiterwaarden van de rivier bij Lenzen. Foto:
Sjef ten Berge.

